

“СӨЗДЕРДІ ТАПТАРҒА ЖӘНЕ ТОПТАРҒА БӨЛУ ТАРИХЫ”

Пердебаева Севара Қуаныш қызы

Шыршық мемлекеттік педагогика университеті
Қазақ тілі және әдебиет бағытының 2-курс студенті

Анарбекова Гульжан Азизбековна

Ғылыми жетекшісі:
Шыршық мемлекеттік педагогикалық университет мұғалімі

АННОТАЦИЯ

Мақалада тілдің грамматикалық құрылысы, белгілі топтағы сөздердің түрлену жүйесі мен соған сәйкес туындайтын әртүрлі грамматикалық мағыналар, грамматикалық мағыналардың өмір сүріп, жүйелік тілдік құбылысы болу үшін т.б. сипаттар тіліміздегі сөздердің белгілі грамматикалық топтарға, сөз таптарына бөлінуі жайлы сөз өрбітіледі.

Кілт сөздер: грамматикалық құрылысы, түрлену жүйесі, грамматикалық мағыналар, жүйелік, тілдік құбылыс, топтар, сөз таптары, жүйесі.

“THE HISTORY OF DIVIDING WORDS INTO GROUPS AND CLASSES”

ABSTRACT

In the article, the grammatical structure of the language, the transformation system of a certain group of words and the various grammatical meanings that arise in accordance with it, the existence of grammatical meanings to be a systemic linguistic phenomenon, etc. A word about the division of words in our language into known grammatical groups and word classes is discussed

Keywords: grammatical structure, transformation system, grammatical meaning, systematic, linguistic phenomenon, groups, word classes, system.

Сөздер синтетикалық сипаттарының, түрлену жүйесінің, синтаксистік қызметтерінің ортақтығына қарай топталады. Қазақ тіліндегі барлық сөздер атауыш сөздер, көмекші сөздер, одағай сөздер, болып үшке бөлінеді.

Атауыш сөздер, өздеріне тән дербес мағыналары болғандықтан, коммуникацияға негіз болып, контексте де қажетіне қарай қолданыла береді, олар сөйлемде грамматиканың заңы бойынша түрленіп ие, түрленбей де жұмсалып, өз алдына мүше бола алады, ол сөздердің қалыптасқан белгілі

тәсілдері бойынша жаңа сөздер тудыруға болады. Демек, атауыш сөздер дегеніміз-өздеріне тән лексикалық та, грамматикалық та мағыналары бар және ретіне қарай, үстеріне әр қилы қосымша рендер жамап алып, өзін сөздермен әр алуан қарым-қатынасқа түсе алатын дербес, мағыналы сөздер.

Көмекші сөздер,мағыналық дербестігі болмағандықтан, тек контексте атаушы сөздермен селбесіп қана жұмсалады да, өз алдына дербес сөз ретінде қолданылмайды. Осыған сәйкес, сөйлем де өз алдына мүше бола алмайды, тек атаушы сөз арқылы жасалған мүшенің құрамына енеді, сол мүшелері өзара жалғастыруға дәнекер болады, көмекші сөздерден негізінде жаңа сөздер жасалмайды. Сонымен, көмекші сөздер дегеніміз-өздеріне тән лексикалық мағыналары болғандықтан,лексикалық мағыналарына гөрі грамматикалық мағыналары басым болу себебінен көбіне әр алуан қилы грамматикалық қызмет атқаратын жәрдемші сөздер.

Одағай сөздер дегеніміз ешқандай да ақиқат ұғымды білдірмейтін тек адамның әр алуан көңіл-күйі мен әр қилы сезім пайларын білдіру үшін қолданылатын сөздерді айтамыз. Одағайлар шығу тегі мен қалыптасу табиғатының ерекшелігіне қарай, өзге сөздермен ешқандай да грамматикалық қарым-қатынасқа түспейді.Сол себептен одағайлар белгілі бір сөйлемдерге қабаттасып жұмсалатын жарыспа сөйлемдер ретінде жұмсалғандарымен, бірақ өздері сөйлем мүшесі бола алмайды. Атауыш сөздер осы үш топтың ішіндегі әрі ең көбі де,әрі ең негізгі ұйытқысы және тіліміздің бүкіл сөз байлығының шұрайлы да, негізі де болып табылады. Атаушы сөздердің ерекшелігі мен сипаттарының бір-біріне жақын белгілеріне қарай, іштей бірнеше лексикплық-грамматикмлық топтарға бөлінеді; есімдер және етістіктер. Есімдердің сөздері іштей атаушы есімдер және үстеуші есімдер болып жіктеледі. Атаушы есімдерге зат есім, сын есім, сан есім,есімдік жатса, үстеуші есімдерге үстеу және еліктеу сөздер жатмды, ал етістіктің өз алдына ерекше топ құрайтын ешқашанда сөздің келтірмеді. Мысалы: Шындық алғаннан артық. Түк естімейтін адам ғана қатплеспейді. Түк естімейтін адам ғана қателеспейміз. Сөз таптары сөздердің белгілі жүйесінде қалыптасқан грамматикалық топтары болып табылады, сондықтан сөз таптары мен сөздерді түрге бөлуге ол сөздердің грамматикалық сипаттары мен белгілері негіз бола алады. Сөздерді сөз таптарына бөліп қарау сөз таптарына қатысты тұрақты белгілерінің негізін де, жүйелі принциптер негізінде айқындалуы керек. Ол принциптер сөздердің грамматикалық сипаттарына негізделеді. Тіліміздегі барлық сөздерді грамматикалық жағынан топтастырған да, белгілі екі сөз таптарына бөлгенде төмендегі үш принципке сүйенеміз, олар негізінен атаушы сөздерге ғана қатысты болып келеді. Әр сөз табына енетін сөздердің семантикалық ерекшеліктері деп аталады. Сөз табы деп-

жалпы синтаксистік, морфологиялық, семантикалық сипаттары мен қасиеттерінің бәріне бірдей ортақ болуы негізінде ерекшеленетін сөз таптарын атаймыз Тоғыз сөз табының тілімізде, сөйлеу процесінде алатын орны, атқаратын қызметі біркелкі емес. Олардың әр қайсының ұқсас топтардан айқындылығы, ажыратуды шегі түрлену жүйесі, жетілу дәрежесі де бірдей емес. Жалпы тілдің өзі тарихи құбылыс, олардың қалыптасып, дамып отыру жүйесі бар. Сөз таптарының шығуын, қалыптасуын бірсыпыра ғалымдар сөйлем мүшелерімен байланыстырады. Негізгі сөз таптары сөйлеу процесінде сөздердің белгілі сөйлем мүшелерінің қызметінде жұмсалы барысында біртіндеп жасалып қалыптасқанын көрсетеді. Әрине, бұл процесте сөйлем ішіндегі сөздердің орын тәртібі, орналасу тұрғысының әсері бар. Өйткені сөздер, бір жағынан, белгілі сөздермен синтаксистік қатынас жасап, грамматикалық мағынаға ие бола бастайды. Сол жалпы грамматикалық мағынаның негізінде сөздер жеке-жеке грамматикалық топтарға, яғни сөз таптарынан жіктеледі. Сөйлемдегі қызметі мен орын тәртібінің сақталуы арқасында ең алдымен есім және етістікті сөз таптары қалыптаса бастаған. Қазақ тіліндегі сөздерді топқа бөлудің алғашқы әліппесін жазған адам Н.И.Ильминский. Бірақ шірз тілін зерттеген орыс технологтарының ешқайсысы да қазақ тіліндегі сөздерді тапқа бөлгенде қандай принципті басшылыққа аламыз деген сұрауды қойған да, оған жауап берген де жоқ. П.И.Мелиоранский зват есім мен сын есімді бірге алып, қазақ тілінде сегіз сөз табы бар десе, басқалары сын есімді басқа сөз табы деп есептеп, сөз табының жалпы санын тоғыз дейді. Атын атап, мысал келтіру ғана болмаса, ешбір сөз табы жан-жақты сипатталған жоқ.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ: (REFERENCES)

1. А.Ысқақов Қазіргі қазақ тілі. Алматы «Атамұра», 1999.-206 бет.
2. Жұбанов.Қ.Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер.-Алматы:Ғылым, 1999.-581 бет.
3. Д.Дуйсебаева. «Қазіргі қазақ әдеби тілі» Ташкент 2020.